

Семантычныя тыпы субстантыўных метафар

Улічваючы, што метафара з'яўляецца семасіялагічнай з'явай, прэрагатывы ў класіфікацыі метафар, як правіла, аддаюцца галіне семантыкі і семантычнай дэрывацыі, якая ўлічвае характар суадносін таго, што атаясамліваецца або параўноўваецца, і таго, з чым адбываецца параўнанне, атаясамліванне. Напрамак сэнсавага развіцця ў такой класіфікацыі абумоўлены ўласцівасцямі і якасцямі дэнататаў, якія па сутнасці адлюстроўваюць усю аб'ектыўную рэальнасць праз лютэрака метафар. Працэс канструявання метафар - своеасаблівы ключ да разумення таго, як ствараецца бачанне свету, яго ўніверсальны вобраз, як ажыццяўляецца пазнанне і разуменне прыроды і ідэальнага свету. У даволі дынамічным працэсе ўтварэння метафар ажыццяўляецца выбар, актуалізацыя і замацаванне той ці іншай прыметы, пэўнае накладванне сэнсавых кампанентаў некалькіх ЛСВ і вылучэнне прамежкавага зв'язу. У якасці такога пасрэдніка можа выступаць пэўны фрагмент зместу зыходнага ЛСВ, які пераносіцца ў вытворны метафарычны ЛСВ у тым жа самым або трансфармаваным выглядзе.

Розныя падыходы да механізма ўтварэння метафары зводзяцца да наступнага: замяшчэнне слова (канцэпту) іншым словам (канцэптам, другасным вопытам), узаемадзеянне двух сэнсаў; семантычнае зрушэнне з напластаваннем вобразна-эматыўнай семы; суадносінны фокуса метафары (прыметы, перанесенай на новае найменне) і рамкі (прыметы новых дэнататаў, якія ўключаюцца ў працэс метафарызацыі); параўнанне, супастаўленне новага прадмета з ужо вядомым і выдзяленне пры гэтым агульных іх уласцівасцей і інш. У сучасных даследаваннях справядліва адзначаецца, што механізм утварэння метафары залежыць ад канкрэтнага фактычнага матэрыялу і павінен улічваць цэлы спектр падабенстваў, аналогій, асаблівых сувязей, вобразных уяўленняў і мн. інш. Семантычныя класіфікацыі метафар звычайна грунтуюцца на характары ўзаемадзеяння дзвюх кагерэнтных крыніц, семантычнай двухпланавасці метафары, суадносіннах у яе структуры зыходнага і другаснага ЛСВ.

Схему сувязі паміж паняццёвымі сферамі ў метафарычнай мадэлі можна вызначыць самай простаай формулай «*x –гэта у*» («*x падобны да у*»). Пры гэтым пад увагу прымаюцца тып рэгулярнасці мадэлі, яе прадуктыўнасць, умовы ўзнікнення і функцыянавання метафары, яе прагматычныя характарыстыкі і інш. Сістэма метафарычных мадэлей складае адну з асноўных частак нацыянальнай моўнай карціны свету, нацыянальнай ментальнасці. Семантычныя тыпы метафар з улікам іх семантычнай двухпланавасці могуць вызначацца двума асноўнымі крытэрыямі: а) тэматычнай прыналежнасцю зыходных ЛСВ (крыніцы экспансіі); б) тэматычнай прыналежнасцю вытворных (рэцыпіентных) ЛСВ (выніку экспансіі). Такі падыход да класіфікацыі метафар дэтальна апісаны ў

тэарэтычнай літаратуры, распаўсюджаны ў лексікаграфічнай практыцы. У дадзенай манаграфіі семантычныя тыпы метафар вызначаюцца ў адпаведнасці з прыналежнасцю вытворных ЛСВ да пэўных тэматычных груп і агульнай сэнсавай скіраванасці зыходных і рэцыпіентных ЛСВ. Пры вызначэнні тыпу метафары ўлічвалася структура метафарычнай мадэлі (тып семантычнай дэрывацыі), якая ўключае наступныя кампаненты:

а) зыходная паняццёвая сфера (крыніца матывацыі, ментальная сфера-крыніца, сфера-донар, крыніца метафарычнай экспансіі);

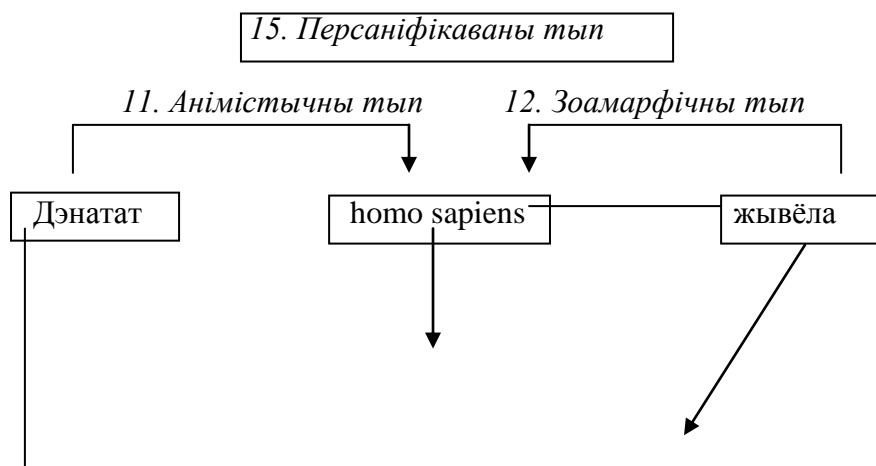
б) выніковая паняццёвая сфера (новая паняццёвая вобласць, сфера-рэцыпіент, вынік метафарычнай экспансіі);

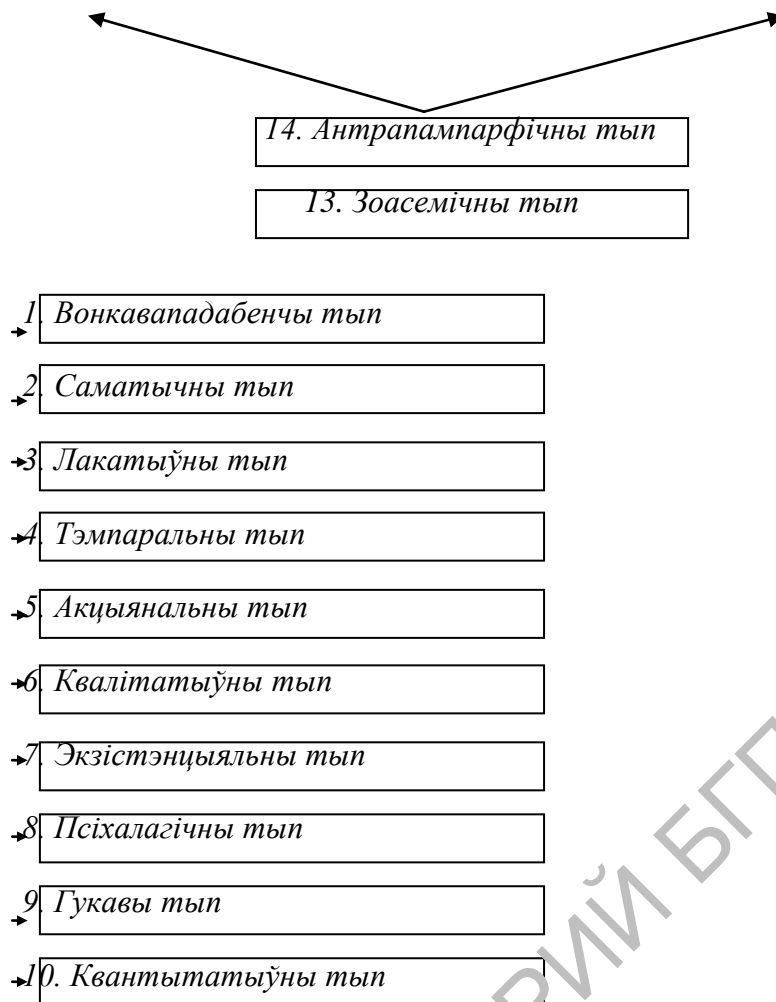
в) актуалізаваная сема (кампанент, які звязвае зыходны і вытворны ЛСВ);

г) агульная аксіялагічная арыентацыя метафарычнага зместу, аднолькавая семантычная скіраванасць (звычайна характарызуецца прадуктыўнасцю і рэгулярнасцю).

У якасці зыходнай паняццёвай сферы выступаюць першасныя ЛСВ слоў, якія рэпрэзентуюць паняцці з самых розных семантычных фрэймаў. Гэта, як правіла, шматлікія кампаненты такіх тэматычных груп, як «чалавек», «міфічныя істоты», «жывёлы», «саматызмы», «расліны», «дрэвы», «транспартныя сродкі», «прадметы побыту», «мэбля», «адзенне», «абутак», «ежа», «мінералы», «прыродныя з'явы» і інш. Кірунак сэнсавага развіцця ў гэтай класіфікацыі абумоўлены ўласцівасцямі і якасцямі дэнататаў, якія адлюстроўваюць практычна ўсю аб'ектыўную рэальнасць чалавечага быцця ў люстэрку метафары. Метафарычныя пераасэнсаванні пры гэтым могуць грунтавацца на падабенстве зрокавых і слыхавых успрыманняў, эмацыянальна-псіхалагічных і смакавых уяўленнях, унутраных біялагічных асаблівасцях, на падабенстве вонкавага выгляду, формы, размяшчэння ў прасторы, колькасці, якасці, на метрычных уласцівасцях (памеры, працягласці), функцыі, прызначэнні і інш.

Магчымыя кірункі метафарычнага развіцця і асноўныя тыпы метафар (метафарычных мадэлей), якія вызначаюцца з улікам прыналежнасці зыходнага і выніковага ЛСВ да той ці іншай семантычнай сферы, а таксама напрамку метафарызацыі, можна прадэманстраваць у выглядзе схемы 1.7.5.1.

Схема 1.7.6.1 – Асноўныя тыпы метафар

Схема адлюстроўвае асноўныя тыпы біварыянтных метафарычных структур. Многія такія мадэлі служаць своеасаблівымі ўзорамі, схемамі, якія ў пэўных маўленчых сітуацыях нападуняюцца канкрэтным зместам. Так, у зоамарфічнай мадэлі ў якасці зыходнага ЛСВ выступаюць найменні жывёл, а ў якасці выніковага ЛСВ – найменні-характарыстыкі чалавека (*сабака* ‘злы чалавек’, *ліс* ‘ліслівец, хітрэц’, *баран* ‘дурань’, *выдра* ‘злая жанчына’). Экзістэнцыяльная мадэль выяўляе разнастайныя аспекты быцця чалавека праз суадносіны выніковага ЛСВ з воднай плыню, прыроднымі з’явамі, транспартнымі сродкамі (*рака жыцця, раніца новага жыцця, жыццёвая завая, жыццёвы экспрэс*). У гукавой мадэлі пераасэнсаванні ажыццяўляюцца ў кірунку ад гукаў чалавека да падобных у нечым шуму дрэў і ветру, гулу грому, журчання вады, усплёску хваль, шчабятання птушак (і наадварот): *трызненне ветру, плач бяроз, прычытанне асіны, салаўіныя гімны, жураўліны рэквіем, кананада птушыных галасоў, маналогі летніх ліўняў, энкпілы, брэх кулямёта*. Антрапамарфічныя метафары развіліся па мадэлі «чалавек → птушкі, жывёлы, дрэвы, расліны, нябесныя целы, прыродныя з’явы і інш.» (*волат* ‘дуб’, *парламенцёр* ‘птушка-грак’, *царыца* ‘паўночная елка’, *рыцары* ‘сосны’, *удава* ‘бяроза’).

Біварыянтныя метафары не адлюстроўваюць усёй мнагастайнасці семантычных сувязей полісемантычных адзінак. Імкненне ахапіць прадмет

адначасова з розных бакоў, апісаць шматлікія сувязі прадметаў і з'яў рэчаіснасці стварае ўмовы для пераасэнсавання першаснага ЛСВ на аснове збліжэння прадметаў па самых розных прыметах, параўн.: *сівы дзед, сівы туман, сівая даўніна; чорная коўдра, чорныя думкі, чорная падзяка, чорная нядзеля*. У сэнсавых структурах некаторых полісемантаў налічваецца больш 10 ЛСВ, якія ўтвараюць складаныя метафарычныя структуры з некалькімі сэнсавымі цэнтрамі, развіццё у кожным з якіх падпарадкоўваецца дзеянню той ці іншай мадэлі. Так, шматлікія ЛСВ полісеманта *воблака* групуюцца вакол 4 метафарычных цэнтраў, аб'яднаных наступнымі прыметамі: вонкавае падабенства (*воблакі чорнага дыму, белае воблака снежнага пылу*), колькасць (*воблака куслівых аваднёў, аблогі галубоў*), пышнасць, суквецістасць (*воблакі садоў, бэзавыя аблогі*), унутраны стан чалавека (*аблогі мар, воблакі ўспамінаў*). Квалітатыўны, экзістэнцыяльны і псіхалагічны тыпы метафар выяўляюцца ў структуры полісеманта *завая* (*чаромхавая завая, завая акацыі, завая лістападу, жыццёвыя завей, завая вайны, завей бед і гора, на душы завей*). У сэнсавай структуры полісеманта *крыло* ЛСВ аб'ядноўваюцца па функцыянальнай, вонкавападабенчай, лакатыўнай, саматычнай прыметах, а таксама шматлікіх індывідуальна-аўтарскіх асацыяцыях (*крыло самалёта, крылы ветрака, крыло машыны, левае крыло будынка, правае крыло дэсантнікаў, ветру халодныя крылы, крылы завей, крылы зары і праменьняў, змроку глухое крыло, крыло самоты, тугі крыло, крыло чужых пяшчот, крылы надзей, крылы забыцця*). Метафарычныя ЛСВ субстантыва *вогнішча* ўключаюцца ў квалітатыўны і псіхалагічны тыпы (*вогнішчы рабіны (бэзу), калінавыя вогнішчы, вогнішчы сухага лістападу, вогнішча кахання*).

У апошнія часы назіраецца экспансія другасных ЛСВ у шматлікія віды дыскурсу, у выніку чаго з'явіліся даследаванні другасных намінацый (часцей метафарычных) у розных тэрміналагічных сістэмах, спорце, медыцыне, эканоміцы, фінансах, палітыцы, рэкламе, масавай культуры і інш. Сучасныя ўмовы развіцця грамадства з яго працэсамі глабалізацыі, высокімі тэхналогіямі нарадзілі новы тып такіх намінацый, які ў лінгвістычнай літаратуры атрымаў назву тэхнакратычны [Тропіна 2003, с. 259-285]. Абумоўленыя тэхнакратычным стэрэатыпам светаўспрымання, такія другасныя ЛСВ рэалізуюцца ў мастацкай літаратуры, публіцыстычных, навуковых і навукова-папулярных тэкстах, камп'ютарным слэнгу, дзе параўнанне ажыццяўляецца па агульнай мадэлі «тэхнічны сродак → чалавек і яго грамадская дзейнасць» (*дзяржаўны апарат, бюракратычная машына, генератар ідэй, рэзананс у грамадстве, тормаз у эканоміцы, у чалавека выпрацаваліся абаронныя механізмы, нашы сэрцы – маторы*).

Бурнае развіццё электронных сродкаў камунікацыі садзейнічае стварэнню інфармацыйна-тэхналагічных другасных ЛСВ, якія звязаны з камп'ютарызацыяй і такімі яе сегментамі, як працэсар, дэскрыптар, мадэм, тэкставы рэдактар, праграмае забеспячэнне, носьбіты інфармацыйных крыніц і інш. Метафары інфармацыйных тэхналогій грунтуюцца на першасных ЛСВ найменняў жывёл, міфічных істот, транспартных сродкаў, прадметаў быту і інш.: *бегемот 'фірма Microsoft', вярблюд 'праграмы*

прадукт', *армія* 'сервер', *вампір* 'абсталяванне', *монстр* 'модуль памяці', *аўтамабіль* 'працэсар', *дойная карова* 'сетка Інтэрнэт', *сусветная павуціна* 'сетка Інтэрнэт', *мозг* 'цэтральны працэсар', *чайнік* 'пачынаючы карыстальнік камп'ютэрам' [Гл.: Войскунский 2001; Филиппович 2002; Наумова 2005; Зубинский 2006].

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ